

# יידיש אָן באַלאַסט פֿון דער פֿאַרגאַנגענהייט

## Jiddisch befriad från det förflutnas ballast

Det polska uttrycket att vara en *kula u nogi* för någon, det vill säga att vara den kula av järn som kedjefångaren ständigt var tvungen att släpa på, alltså vara ett hinder och en belastning för någon annan, är betecknande för mycket av det som kännetecknat jiddischspråket under lång tid. Ja, kanske inte ett utan flera järnklot har tyngt ner de ashkenaziska judarnas språk: en längtan efter det förflutna, en tillbakablickande sentimentalitet.

Det finns till exempel en mängd romantiska sånger om det gamla hemmet (*Belz, A brivele der mamen, A yidishe mame*), ofta så kallade folkvisor, fyllda av längtan efter något som redan är borta sedan länge, ett slags bild av en imaginär shtetl som visserligen var mycket fattig men ändå mysig och pittoresk (*Spelman på taket*). Ofta var detta skapat för den amerikanska scenen, en längtan från det nya hemmet efter det gamla, *a benksahft nokh der alter heyem*, kanske förenad med en stor dos samvetsqual över dem man lämnat kvar. Ett gott exempel på kitsch är sången *Papirosn*.

Företrädare för denna genre är bland andra David "Dudu" Fisher, The Barry Sisters och Golda Tencer.

Annan känd scenmusik är *Di grine kuzine, Abi gezunt, Oy mame bin ikh farlibt, Vos iz geven iz geven un nito, Vos iz gevorn fun mayn shtetele, Bay mir bistu sheyn, Shlof mayn kind, Mayn yingele*.

Den populära sången *Tumbalalaika* anses vara mycket judisk men jag är tveksam; melodin är inte särskilt judisk, instrumentet helt otypiskt och textens gåtor är östeuropeiskt allmångods som återfinns i en mängd versioner på andra språk. Och den omyckta *Az der rebe* är egentligen en nidvisa och parodi skriven av *misnagdim*, d.v.s. motståndare till chassiderna.

Men vad som är kitsch eller inte är något varje bedömare själv får avgöra.

אייער האָט ליב זויערמילך, דער צווייטער – מפֿטיר  
är ett jiddischordspråk med den ungefärliga innebörden att en människa tycker om surmjölk medan en annan – toracitat.

Därtill kommer alla dessa fördomar om att jiddisch inte är mer än en förvrängd tysk dialekt utan bara ett talspråk med en outvecklad grammatik – allt enligt uppfattningen att jiddisch är något omodernt och redan förbi. Detta har jag själv hört många gånger – också av sådana som växt upp i jiddischtalande hem.

Även företrädare för jiddisch har själva bidragit med fördomar. Så hävdar faktiskt Isaac Bashevis Singer själv i sitt Nobeltal att "...jiddisch har inga ord för vapen, ammunition, militär exercis, krigstaktik". Märkligt kan tyckas eftersom han själv i sin ungdom översatt Erik Maria Remarques *Oyfn mayrev-front keyn naves* och där saknas det knappast vapenterminologi. Och vilket språk använde de judiska partisanerna eller upprorsmännen och kvinnorna i gettona om inte ord för de vapen de använde?

Jiddisch är tyvärr också i alltför hög grad förknippat med Förintelsen, som ju även syftade till att utplåna den förhatliga jiddischkulturen. Detta lyckades inte helt, men resultatet blev ändå att många menar att språket dött tillsammans med dess bärare.

De överlevande, till största delen jiddischtalande, som sökt sig till Palestina efter kriget från DP-lägren i Europa drabbades också av den rådande språkpolitiken i det som blev Israel 1948, men det är en annan och komplicerad historia.

Stalins politik gentemot det han kallade "nationell separatism" och morden på jiddischförfattarna i början av 1950-talet var ett hårt slag mot det språk, som funnits i Sovjetunionens territorier under många sekler.

Efterkrigslitteratur på jiddisch skapades främst i USA men även i Polen, Argentina och Israel.

Hur som helst är jiddisch så mycket mer och så mycket rikare än som det ter sig i traditionella sammanhang. Om man skalar bort all *shmalts* och *shund*, det vill säga den överdrivna sentimentaliteten och kiosklitteraturen, ska man finna att det fanns och ännu finns en annan jiddisch. Jag tänker då på vad som producerades av kulturarbetarna på det språk som hade runt 11 miljoner talare före 1939. Där möter man också ett avantgarde inom litteraturen, ett politiskt och modernt språk inom alla de många grupperingar och fraktioner till höger och vänster, som fanns bland bundister och zionister. Jo, det fanns även zionister som var för jiddisch och inte hebreiska.

Kort sagt: jiddisch var en gång också modernt, i synnerhet i Polen under mellankrigstiden, inte bara en symbol för efterblivenhet, provinsialism och religiös trångsynthet.

Men bland många polska judar, som önskade en plats i det nyuppståndna polska samhället och strävade efter att integreras eller assimileras, var en god och helst accentfri polska en helt nödvändig förutsättning. Jiddisch var i detta sammanhang inte ett plus.

I de gängse antisemitiska svenska skämtteckningarna före andra världskriget möter man ofta ett slags blandning av jiddisch och konstgjord svensk-tyska. Motsvarande fenomen florerade för övrigt i Polen under samma tid.

"Moderna" jiddischförfattare var till exempel Avrom Sutzkever, Anna Margolin, Debora Vogel, Celia Dropkin, Rukhl Fishman, Blume Lempel och många andra. Men dessa som vi nu betraktar som modernister var det redan för snart 100 år sedan...

Hos dem möter dagens läsare av både poesi och prosa ett förvånansvärt fräscht språk, som skiljer sig mycket från det som i allmänhet ses som typiskt jiddiskt.

I chassidiska kretsar ges idag ut böcker på jiddisch men på ett språk, som ofta avviker från det som brukar kallas standardjiddisch och kanske inte heller i en form, som utvecklar och skapar ett nytt, i vår mening litterärt språk.

Staffan Böös